

ROMAN BARON (PRAGA)

ORCID: 0000-0003-3224-095X

Historiografia polskiej mniejszości w Czechosłowacji i Republice Czeskiej (1920–2020)¹

Keywords: historiography, Polish minority in Czechoslovakia and the Czech Republic, Polish-Czech relations

Abstract: The paper deals with the development of the historiography of the Polish minority in Bohemia (since the establishment of Czechoslovakia to the present times). A broader, Polish-Czech context has been provided, including the research outcomes of Czech and Polish historiographies.

Wszelkiego rodzaju jubileusze stanowią zazwyczaj dogodne okazje do podsumowań, wspomnień czy refleksji. Miniony 2020 rok nie należał pod tym względem do wyjątków, aczkolwiek trzeba było uwzględnić okoliczności ogólnoświatowej pandemii COVID-19. Na rok 2020 przypadała m.in. setna rocznica powstania Zaolzia – na skutek podziału Śląska Cieszyńskiego przez Polskę i Czechosłowację (1920). Celem autora poniższego tekstu jest przybliżenie polskim czytelnikom historiografii zaolziańskiej, a nie historiografii na temat Zaolzia. Natomiast dla ułatwienia recepcji, jak również w celu pokazania szerszego tła, zostały tutaj uwzględnione także wybrane

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach przygotowań części hasła encyklopedycznego *Historiografie v českých zemích*, [w:] *Akademická encyklopedie českých dějin*, t. V (H/1), red. J. Pánek, Praha 2019. Obecny tekst nie jest jednak prostym tłumaczeniem dokonany przez autora z języka oryginalnego na język polski. Uwzględniła bowiem kontekst recepcji omawianej tutaj problematyki przez czytelnika nad Wisłą, Wartą i Odrą.

prace polskich i czeskich historyków, którzy w taki czy inny sposób objęli swymi badaniami polską mniejszość narodową na Zaolziu.

O historiografii polskiej mniejszości narodowej w Czechosłowacji można mówić dopiero od 1920 r., kiedy sama ta mniejszość powstała w wyniku podziału Śląska Cieszyńskiego pomiędzy nowo powstałe państwo czechosłowackie a odrodzone państwo polskie. Nim to nastąpiło na danym obszarze monarchii habsburskiej, w ramach tzw. Śląska austriackiego (z głównym ośrodkiem administracyjnym w Opawie), mieszkali obok siebie przede wszystkim Polacy, Czesi i Niemcy, ale także „tutejsi”, czyli ludzie o tożsamości regionalnej – w tym wypadku śląskiej. Zauważalnym składnikiem tej mozaiki narodowościowej, językowej i religijnej nad Olzą byli (aż do drugiej wojny światowej) również Żydzi. Natomiast po 1945 r. (z kolei do rozpadu Czechosłowacji w 1993 r.) znacząco wzrósł udział Słowaków w miejscowej populacji. To samo można powiedzieć (aż do chwili obecnej) o Romach, a w ostatnich kilku dziesięcioleciach także o Wietnamczykach.

Pierwsze całościowe opracowanie podejmujące zagadnienie Polaków w Czechosłowacji wyszło spod pióra filologa klasycznego Franciszka Kulisiewicza (1888–1971)², długoletniego nauczyciela Polskiego Gimnazjum Realnego w Orłowej na Śląsku Cieszyńskim. Kulisiewicz pochodził z Małopolski (urodził się w Wiśniczu Nowym). Był absolwentem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pracował jako profesor gimnazjalny w Krakowie, Pszczynie i Cieszynie. W 1915 r. nauczał polskich uchodźców wojennych z Galicji w jednym z gimnazjów w Pradze, skąd udał się do Orłowej. Publikacja Kulisiewicza powstała w związku z Powszechną Wystawą Krajową w Poznaniu (1929), zorganizowaną pod patronatem Prezydenta RP Ignacego Mościckiego dla uczczenia 10. rocznicy odrodzenia Polski.

Charakter publicystyczny miała również praca polskiego autora czeskiego pochodzenia Pawła Hulki-Laskowskiego (1881–1946) z Żyrardowa³, który zasłynął przede wszystkim jako pierwszy polski tłumacz powieści Jaroslava Haška *Przygody dobrego wojaka Szejka podczas wojny światowej* (1931). W 1920 r. pracował jako referent prasowy poselstwa polskiego w Pradze. W okresie (ponownie) pogarszających się stosunków polsko-czechosłowackich, czyli w połowie lat trzydziestych XX w., doszli do głosu zawodowi dyplomaci. Josef Chmelař (1885–1969), radca-minister (mający jednak bogate doświadczenie dziennikarskie i redakcyjne), poświęcał

² F. Kulisiewicz, *Polacy w Czechosłowacji. Zarys informacyjny*, Czeski Cieszyn 1929.

³ P. Hulka-Laskowski, *Śląsk za Olzą*, Katowice 1938.

się m.in. zagadnieniom mniejszości narodowych w Europie. Dlatego też stanął na czele zespołu autorskiego, który przygotował pierwsze czeskie opracowanie na temat polskiej mniejszości w Czechosłowacji⁴. Polski odpowiednik był dziełem Witolda Sworakowskiego (1903–1979)⁵, który w latach 1936–1945 pracował w polskich służbach dyplomatycznych w Rydze, Pradze, Kownie, Kurytybie, Nowym Jorku i Chicago; po wojnie zaś w Instytucie Hoovera Uniwersytetu Stanforda.

Licznym kolejnym publikacją z okresu międzywojennego jeszcze w o wiele większym stopniu przyświecały cele polityczne i narodowe. Nie chodziło zatem o próby pogłębienia wiedzy ani nawet o popularyzację wyników badań naukowych na dany temat. Z tego też powodu wspomniane prace nie miały większej wartości faktograficznej i interpretacyjnej⁶. Oprócz tychże opracowań, które dążyły do całościowego przedstawienia sytuacji polskiej mniejszości narodowej w Czechosłowacji (na ogół w kontekście historycznego rozwoju Śląska Cieszyńskiego przed jego podziałem po rozpadzie Austro-Węgier) zaczęły się pojawiać publikacje jubileuszowe dotyczące różnych aspektów życia Polaków na Zaolziu. Chodziło o zarysy i opracowania cząstkowe najczęściej w postaci broszur, które były poświęcone zwłaszcza historii oświaty⁷, życia organizacyjnego⁸,

⁴ J. Chmelař (za součinnosti J. Auerhana, A. Boháče, S. Brandejse, V. Fialy, J. Hejreta ml., R. Stránského), *Polská menšina v Československu*, Praha 1935. Powstała również polska wersja tej publikacji: tenże, *Polska mniejszość narodowa w Czechosłowacji*, Praga 1935.

⁵ W. Sworakowski, *Polacy na Śląsku na Olzq*, Warszawa 1937.

⁶ Por. M. Borák, *Stav a perspektivy výzkumu dějin polské národnostní menšiny v ČSR (ČR)*, [w:] *Polacy na Zaolziu / Poláci na Těšínsku (1920–2000)*, red. J. Szymeczek, Czeski Cieszyn / Český Těšín 2002, s. 36–39.

⁷ *Dziesięciolecie Towarzystwa Nauczycieli Polskich w Czechosłowacji 1921–1931*, Frysztat 1931; *Jednodniówka na uroczystość 25-lecia Polskiej Szkoły Górniczej w Dąbrowie (Śląsk Cieszyński)*, Kraków 1932; *25-lecie 1909–1934 Polskiej Uzupełniającej Szkoły Przemysłowej w Orłowej*, Orłowa 1934; J. Niemiec, *Krótki zarys historii polskiego gimnazjum realnego im. J. Słowackiego w Orłowej w czasie 25 lat jego istnienia*, [w:] *Księga Pamiątkowa 1909–1934 prywatnego z prawem publiczności polskiego gimnazjum realnego im. J. Słowackiego w Orłowej wydana z okazji 25-lecia istnienia zakładu*, Orłowa 1934; *Jubileuszowe Sprawozdanie Macierzy Szkolnej na Śląsku Cieszyńskim 1885–1935*, Czeski Cieszyn 1935.

⁸ *Na Pamiątkę Jubileuszu 20-letniego Stowarzyszenia „Dom Robotniczy” w Trzyńcu 1908–1928*, red. A. Steffek, Trzynieć 1928; *Czuwaj. Jednodniówka Harcerstwa Polskiego w Czechosłowacji wydana z okazji 20-lecia I drużyny harcerskiej w Orłowej*, Frysztat 1933; *Jednodniówka 1900–1935 wydana z okazji 35-lecia Stowarzyszenia Katolickich Robotników „Praca” w Karwinie*, Karwina 1935; J. Heczko, *70 lat Towarzystwa Rolniczego na Śląsku Cieszyńskim 1868–1938*, Czeski Cieszyn 1938; *30 lat „Siły” 1908–1938*, Karwina–Czeski Cieszyn 1938.

politycznego⁹ i religijnego¹⁰. Autorzy tych prac wywodzili się już z miejscowego społeczeństwa polskiego. Tytułem przykładu można by wymienić: Jana Galicza (1874–1939), po ojcu pochodzenia chorwackiego, nauczyciela i działacza Związku Śląskich Katolików, Józefa Niemca (1891–1974) – bibliofila, polonistę, nauczyciela polskiego gimnazjum w Orłowej, Józefa Bergera (1901–1962) – pastora w Czeskim Cieszynie, który po powrocie z obozów koncentracyjnych w Oświęcimiu i Dachau został superintendentem Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Wyznania Augsburskiego.

Po przyłączeniu Zaolzia do Polski w październiku 1938 r. polska mniejszość w Czechosłowacji przestała faktycznie istnieć. Powstała natomiast na tym przygranicznym obszarze czeska mniejszość narodowa w Polsce (dotąd obecna głównie na Wołyniu oraz w Zelowie). Jednak już na początku drugiej wojny światowej Śląsk Cieszyński i jego prawie 300 tysięcy mieszkańców włączono – razem z obwodem rządowym Katowice – bezpośrednio do III Rzeszy (a zatem ani do Protektoratu Czech i Moraw, ani też do Generalnej Guberni). Niemiecka polityka okupacyjna była skierowana przede wszystkim przeciwko miejscowym Żydom, Polakom i Czechom (szczególnie z kręgów inteligencji oraz zwolennikom przedwojennych lewicowych partii politycznych); potrafiła przy tym umiejętnie i perfidnie wykorzystywać istniejące podziały społeczno-narodowe i zarazem tworzyć nowe. Najbardziej widocznym przejawem tych działań stało się umożliwienie deklarowania narodowości śląskiej w ramach tzw. volkslisty. Następane opracowania historyczne traktujące na temat polskiej mniejszości w Czechosłowacji – czy to już w ujęciu „od wewnątrz”, czy „z zewnątrz” – mogły się więc pojawić dopiero po zakończeniu drugiej wojny światowej. Wtedy też przywrócono na tym odcinku międzywojenną granicę polsko-czechosłowacką sprzed konferencji monachijskiej, o czym zadecydowało stanowisko Związku Radzieckiego.

Dla historyków polskich i czeskich kwestia Zaolzia oraz tutejszej polskiej mniejszości narodowej była przez długi czas zagadnieniem zgoła pomijanym lub co najwyżej znajdującym się na marginesie ich badań śląskoznawczych. Ponadto – co rozumiałe – brano najpierw na warsztat wydarzenia, procesy i zjawiska historyczne (zwłaszcza kształtowanie się nowoczesnej świadomości narodowej), które poprzedzały spór polsko-czechosłowacki o Śląsk Cieszyński po pierwszej wojnie światowej.

⁹ J. Galicz, *Związek Śląskich Katolików (1883–1933). Szkic historyczny ku uczczeniu 50-letniej działalności*, Cz. Cieszyn 1933.

¹⁰ J. Berger, *Ewangelicki Zbór Cieszyński po podziale Śląska w roku 1920*. Na podstawie aktów senioralnych i zborowych napisał w 10. rocznicę podziału Śląska ks. J. Berger, pastor w Cz. Cieszynie, Czeski Cieszyn 1930.

Do tej kategorii można zaliczyć opracowania Milana Kudělki (1922–2005), Anđelína Grobelnego (1922–1992), Václava Žáčka (1905–1986), Józefa Chlebowczyka (1924–1985) i Milana Myški (1933–2016) z przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych minionego stulecia¹¹. Co ciekawe i istotne, A. Grobelný i J. Chlebowczyk pochodzili bezpośrednio z terenu Zaolzia (dokładniej z Karwiny i pobliskiej wioski Piotrowice); obaj ponadto kształcili się w tym samym Polskim Gimnazjum Realnym im. Juliusza Słowackiego w Orłowej. Jednak Grobelný wybrał po kilku latach czeski język nauczania, przechodząc do czeskiego gimnazjum w Orłowej, a następnie – po przyłączeniu Zaolzia do Polski – w Ostrawie-Przywozie (tutaj zdał maturę w 1942 r.), czyli już na Morawach. Natomiast o dwa lata młodszy Chlebowczyk na skutek zamknięcia polskiego gimnazjum w Orłowej przez niemieckiego okupanta poszedł do pracy. Świadectwo maturalne uzyskał dopiero po wojnie, w Liceum Handlowym w Cieszynie. Przyszły czeski historyk dziejów Śląska studiował potem na uniwersytecie w Brnie, a jego polski kolega w Szkole Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie¹².

Problematyką historii Śląska Cieszyńskiego również w XX w. zajmował się jednak głównie Chlebowczyk, który badał m.in. działalność i położenie polskiej mniejszości w Czechosłowacji w okresie międzywojennym, status społeczny i materialny robotników, kwestię polskiego ruchu komunistycznego na przykładzie postaci Karola Śliwki – posła polskiego z ramienia Komunistycznej Partii Czechosłowacji w Zgromadzeniu Narodowym w Pradze (1925–1938). Polski uczonego, którego małą ojczyzną było Zaolzie, podjął nadto próbę napisania syntezy dziejów całego historycznego Śląska Cieszyńskiego w okresie od XVIII do XX w. (do 1945 r.)¹³. Dodaj-

¹¹ M. Kudělka, *Češi a Poláci na Těšínku v době národního obrození*, Ostrava–Opava 1957; A. Grobelný, *Češi a Poláci ve Slezsku v letech 1848–1867*, Ostrava 1958; V. Žáček, *Počátky obrození slovanského obyvatelstva ve Slezsku*, Ostrava–Opava 1959; J. Chlebowczyk, *Główne etapy i problemy stosunków polsko-czeskich na Śląsku Cieszyńskim w XIX i na początku XX wieku (do roku 1914)*, Katowice 1961; tenże, *Wybory i świadomość społeczna na Śląsku Cieszyńskim w drugiej połowie XIX wieku*, Katowice–Kraków 1966; tenże, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początku XX w.)*, Warszawa 1975; M. Myška, *Činnost polských buržoasních nacionalistických odbojových organizací v Československu*, Ostrava 1963.

¹² Współpracowali ze sobą, przygotowując wspólny artykuł: A. Grobelný, J. Chlebowczyk, *K průběhu buržoazně demokratické revoluce 1848–1849 na Těšínku*, *Studie o Těšínku* 6 (1978), s. 220–245.

¹³ J. Chlebowczyk, *Některé problémy mniejszości polskiej w Czechosłowacji w okresie międzywojennym*, *Zaranie Śląskie* 29 (1966), s. 646–657; tenże, *Polskie środowisko robotnicze*

my, że był do tego jak najbardziej powołany. Przedwcześnie i tragicznie zmarły Chlebowczyk – znany szerzej przede wszystkim ze swych prac na temat kształtowania się nowoczesnych narodów w Europie Środkowo-Wschodniej – jest słusznie uważany za najwybitniejszego historyka polskiego pochodzącego z Zaolzia¹⁴.

Z Karwiny pochodził również polski bibliograf, bibliotekarz, muzealista i bibliofil Ludwik Brożek (1907–1976), do którego przyłgnęło określenie „śląski Estreicher”. Pracował jako kustosz Muzeum Miejskiego w Cieszynie i kierownik filii działu starych druków Biblioteki Śląskiej w Katowicach. W pracy badawczej zajmował się dziejami kultury i literatury Śląska Cieszyńskiego¹⁵. Historii literatury polskiej na Zaolziu poświęcał uwagę Edmund Rosner (1930–1998)¹⁶, pracownik naukowy cieszyńskiej filii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Współcześnie tę problematykę uczynił głównym nurtem swych badań Libor Martinek (*1965) z Uniwersytetu Śląskiego w Opawie¹⁷.

Rola Zaolzia w polsko-czechosłowackich stosunkach dyplomatycznych stała się stopniowo tematem badawczym kilku historyków po obu stronach granicy międzypaństwowej. Do pierwszych z nich należeli Jaroslav Valenta (1930–2004), Jerzy Kozeński (1928–2018), Alina Szklarska-Lohmanowa (1922–2008) i Otakar Káňa (*1931) we współpracy ze Stefanią Stanisławską (*1920)¹⁸. Po upadku żelaznej kur-

Zaolzia na tle struktury narodowościowej i socjalno-zawodowej ludności regionu w latach 1921–1930, Polska klasa robotnicza. Studia Historyczne, 2 (1971), s. 287–313; tenże, *Karol Śliwka i towarzysze walki. Z dziejów ruchu komunistycznego na Zaolziu*, Katowice–Kraków 1972; tenże, *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*, Katowice 1971.

¹⁴ S. Zahradnik, *Nástin historického vývoje*, [w:] *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice*, red. K.D. Kadhubiec, Ostrava 1997, s. 39–40; *Józef Chlebowczyk – badacz procesów narodotwórczych w Europie XIX i XX wieku*, red. M.W. Wanatowicz, Katowice 2007.

¹⁵ *Ludwik Brożek. „Śląski Estreicher”*, red. J. Miękina-Pindur, Cieszyn 1998.

¹⁶ E. Rosner, *Literatura polska z czeskiego Śląska*, Cieszyn 1995; *Literatura w českém a polském Slezsku / Literatura na Śląsku czeskim i polskim*, red. E. Rosner, J. Urbanec, Opawa–Cieszyn 1996.

¹⁷ L. Martinek, *Polská literatura českého Těšínska po roce 1945*, Opava 2004; tenże, *Polská poezie českého Těšínska po roce 1920*, Opava 2006; tenże, *Žycie literackie na Zaolziu (1920–1945)*, Kielce 2008; tenże, *Identita v literatuře Těšínska*, Opava–Kielce 2015; tenże, *Władysław Sikora (monografie)*, Opava 2015; tenże, *Henryk Jasiczek (monografie)*, Opava 2016; tenże, *Wilhelm Przeczek (monografie)*, Wrocław 2018.

¹⁸ J. Valenta, *Těšínská otázka 1918–1919. Příspěvek k česko-polským politickým vztahům v období imperialismu*, [w:] *Ke vzniku ČSR*, Praha 1958, s. 207–233; tenże, *Česko-polské vztahy v letech 1919–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961; J. Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej 1932–1938*, Poznań 1964; A. Szklarska-Lohmannowa, *Polsko-*

tyny zabrała głos w tej kwestii kolejna generacja (polskich i czeskich) badaczy. O ile warszawski historyk Marek Kazimierz Kamiński (1948–2020) z Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk został głównym adwersarzem Valenty (i *vice versa*) w kwestii przedstawiania polsko-czechosłowackiego sporu o Zaolzie w latach 1918–1920, a potem 1938–1945, o tyle opawski historyk i późniejszy rektor Uniwersytetu Śląskiego w Opawie Rudolf Žáček (*1948) skupił swoją uwagę na miejscu Zaolzia w polsko-czechosłowackich pertraktacjach dyplomatycznych – szczególnie w kontekście planów wspólnej konfederacji – uosobianych przez Władysława Sikorskiego i Edvarda Beneša¹⁹. Tym ostatnim zagadnieniem zajął się również bardzo szczegółowo Jan Němeček (*1963) z Instytutu Historii Czeskiej Akademii Nauk w Pradze²⁰.

Stosunkowo szybko po aksamitnej rewolucji ukazała się synteza dziejów Śląska Cieszyńskiego opracowana przez zespół historyków czeskich. Jej celem było przedstawienie rozwoju historycznego tego regionu od czasów prehistorycznych aż do współczesnych²¹. Autorami byli czołowi znawcy omawianej problematyki w ówczesnej Czechosłowacji. Wstęp opracował Jaroslav Valenta, natomiast poszczególne rozdziały napisali: Pavel Kouřil, Jaroslav Bakala, Rudolf Žáček, Blanka Pitronová, Andělín Grobelný, Dan Gawrecki (okres międzywojenny), Mečislav Borák (druga wojna światowa), Dušan Janák, Radim Prokop i Jiří Krol (po 1945 r.). Prac redakcyjnych podjęli się Mečislav Borák (1945–2017) i Dan Gawrecki (*1943), którzy też w następnych dziesięcioleciach wykazali szczególne zainteresowanie badawcze

-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918–1925, Wrocław 1967; *taż, Sprawa polskiej mniejszości narodowej na Śląsku Cieszyńskim w rokovaniach polsko-czechosłowackich (lutym–kwiecień 1925)*, *Zaranie Śląskie* (1966), nr 4, s. 586–602; S. Stanisławska, *Polska a Monachium*, Warszawa 1967; O. Káňa, R. Pavelka [S. Stanisławska], *Těšínsko v česko-polských vztazích 1918–1938*, Ostrava 1970.

¹⁹ M.K. Kamiński, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, Warszawa 1990; *tenże, Konflikt polsko-czeski*, Warszawa 2001; *tenże, Edvard Beneš contra gen. Władysława Sikorskiego. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*, Warszawa 2005; R. Žáček, *Těšínsko v československo-polských vztazích v letech 1939–1945*, *Český Těšín* 2000; *tenże, Projekt československo-polské konfederace v letech 1939–1943*, Opawa 2001.

²⁰ J. Němeček, *Od spojení k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939–1945*, Praha 2003.

²¹ *Nástin dějin Těšínska*, red. M. Borák, D. Gawrecki, Ostrava 1992. Publikacja ukazała się również w j. polskim: *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*, red. M. Borák, D. Gawrecki, przełożyli A.M. Rusnok, M. Balowski, Ostrawa–Praga 1992.

czechosłowacką i czeską częścią Śląska Cieszyńskiego²², jak również polską mniejszością narodową w Czechosłowacji²³. Wynikami swych badań zapewnili sobie miejsce w gronie czołowych znawców dziejów Zaolzia w XX w.

Do tej nielicznej grupy badaczy należał już od końca lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku Stanisław Zahradnik (*1932)²⁴, nestor historyków polskich na Zaolziu. Dla wspomnianej czeskiej syntezy dziejów Śląska Cieszyńskiego opracował tabele przedstawiające strukturę narodowościową Zaolzia w okresie 1880–1991²⁵ oraz wspólnie z Janem Rusnokiem wyraził pogląd na temat ogólnej zawartości książki, jak i niektórych jej tez²⁶. Spojrzenie polskiej mniejszości narodowej na własną historię oraz na polsko-czesko-niemieckie stosunki na Zaolziu – jako swego rodzaju odpowiednik do czeskiego *Nástinu dějin Těšínska* – zaprezentował w publikacji książkowej (z tego samego roku) pod wiele mówiącym tytułem *Korzenie Zaolzia*²⁷.

Stanisław Zahradnik – w odróżnieniu od swego wybitnego poprzednika Józefa Chlebowczyka – po uczęszczaniu do niemieckiej szkoły podstawowej podczas

²² M. Borák, *Na příkaz gestapa. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku*, Ostrava 1990; D. Gawrecki, *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*, Český Těšín 1999; tenże, *Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930*, Český Těšín 2017.

²³ Tenże, *Symbol Katynia. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR*, Czeski Cieszyn 1991; tenże, *Polská menšina v České republice*, [w:] *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace*, red. I. Gabal, Praha 1999, s. 120–127; tenże, *Wstęp*, [w:] O. Tobała, *Lużyńskie tango i inne historie wojenne z Zaolzia*, Czeski Cieszyn 2004, s. 7–17, tenże, *Očima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992*, Opava 2010; tenże, *Ofiary zbrodni katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji*, Opava 2011; D. Gawrecki, *Macierz Szkolna w Czechosłowacji 1921–1939*, I–II, Slezský sborník (1992), s. 81–94, 218–226; tenże, *Politické strany polské menšiny*, [w:] *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, red. P. Marek, J. Malíř, Brno 2005, s. 943–956; tenże, *Poláci na Těšínsku do roku 1938 (k názorům české historiografie a publicistiky)*, [w:] *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*, red. R. Baron, R. Madecki, Praha 2014, s. 214–232.

²⁴ S. Zahradnik, *Třinecké železárny v 19. století*, Opava 1961; tenże, *Třinecké železárny 1906–1938. Období báňské a hutní společnosti*, Praha 1969; *Z dějin Třineckých železáren*, red. S. Zahradnik, Praha 1970; tenże, *Ruch zawodowy w Hucie Trzynieckiej*, Trzyniec 1971; tenże, *Třinec. Historický nástin vydaný u příležitosti 40. výročí povýšení na město*, Třinec 1972. Por. tenże, *Biografia, bibliografia, dokumenty rodzinne 1920–2012*, Trzyniec 2013, s. 17–19.

²⁵ Opublikowane samodzielnie także w j. polskim: S. Zahradnik, *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności (1880–1991)*, Trzyniec 1991.

²⁶ S. Zahradnik, J. Rusnok, *Poznámky k publikaci*, [w:] *Nástin dějin Těšínska*, s. 153–157.

²⁷ S. Zahradnik, M. Ryczkowski, *Korzenie Zaolzia*, Warszawa–Praga–Trzyniec 1992.

okupacji i ukończeniu gimnazjum polskiego w Czeskim Cieszynie po wojnie, studiował na Uniwersytecie Karola w Pradze, gdzie obronił również pracę doktorską (1967). Z powodów organizacyjnych nie zakończył się pomyślnie otwarty trzy dekady później przewód habilitacyjny na Uniwersytecie Opolskim (1997). Przed wszystkim jednak związał swe życie osobiste i zawodowe z Zaolziem, polską mniejszością i miastem Trzyniec, na którego obecnych obrzeżach w międzywojennej Czechosłowacji przyszedł na świat²⁸. Oprócz historii Huty Trzynieckiej (w latach 1956–1992 był kierownikiem archiwum zakładowego) Zahradnik systematycznie opracowywał różne zagadnienia związane z dziejami polskiego społeczeństwa na Zaolziu, jego dorobku w kontekście regionalnym i ponadregionalnym. Najbardziej zajmowały go następujące kwestie: ofiary okupacji hitlerowskiej, ruch wydawniczy (gazety i książki), przemiany struktury narodowościowej, posłowie w czechosłowackim, czeskim i polskim parlamencie, historia wybranych szkół z polskim językiem nauczania, dzieje miast i wsi, towarzystw, sportu, historia gospodarza. Swe liczne teksty zamieszczał w publikacjach zbiorowych, leksykonach, czasopismach i gazetach²⁹. Opracował inwentarz archiwum Zarządu Głównego Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego w Czechosłowacji (ZG PZKO), przeglądy badań dziejów Zaolzia i stanu historiografii polskiej mniejszości narodowej, bibliograficzny spis głównych publikacji Polaków na Zaolziu, jak również bio-bibliograficzny słownik będący częścią składową publikacji zawierającej rozważania autora na temat zasadniczych kwestii historii regionu w XX w. i na początku obecnego stulecia³⁰. Ponadto

²⁸ S. Zahradnik, *Kojkowice. Monografia mojej wsi rodzinnej*, Trzyniec 2006.

²⁹ Tenże, *Zaolziańskie ofiary okupacji hitlerowskiej w byłych powiatach czeskocieszyńskim i frysztańskim (1939–1945)*, Opole 1988; tenże, *Czasopiśmiennictwo w języku polskim na terenach Czechosłowacji w latach 1848–1938*, Opole 1989; tenże, O. Lanc, *Leszna wczoraj i dziś 1295–1995*, Leszna 1995; S. Zahradnik, *Sto lat polskiej szkoły ludowej 1861–1960 na tle przemian Łyżbic*, Trzyniec-Łyżbice 2003; tenże, *Ropice – vesnice Těšínska*, Ropice 2004; tenże, *Obrázky z minulosti Trýnce / Obrazki z przeszłości Trzyńca*, Vendryně 2011; tenże, *Bystrzyca dawniej i dziś. Obrazki z historii i dokumentacja* (maszynopis); tenże, *Polacy z Zaolzia w najwyższych organach ustawodawczych Czechosłowacji, Republiki Czeskiej i Polski (1919–2010)*, Czeski Cieszyn 2011; tenże, *Ruch wydawniczy Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego w latach 1947–2011*, Czeski Cieszyn 2012.

³⁰ Tenże, *Dorobek historyków polskich na Zaolziu po roku 1945*, Sobótka (1980), nr 3, s. 497–512; tenże, *Inwentarz Zespołu Archiwalnego ZG PZKO*, 1996, s. 150; tenże, *Historia Polskiego Gimnazjum Realnego im. Juliusza Słowackiego w Orłowej w bibliografii 1909–2004*, [w:] *A jednak zostanie... W stulecie założenia Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Orłowej na Śląsku Cieszyńskim (1909–2009)*, red. R. Baron, Orłowa–Czeski Cieszyn 2009, s. 391–424; tenże, *Materiały do bibliografii dorobku twórczego Polaków na Zaolziu 1919–2004*, Opole

zorganizował i opracował wiele wystaw o tematyce historycznej³¹. Podczas VI Zjazdu Historyków Czechosłowackich, który odbył się na początku przełomowego 1989 r., wygłosił referat *Poznámky k současnému stavu historiografie Těšínska* [Uwagi na temat aktualnego stanu historiografii Zaolzia].

Nawiązując do uchwał IX Zjazdu PZKO (1965), S. Zahradnik założył Historyczną Sekcję ZG PZKO (od 1984 r. nosi nazwę Sekcja Historii Regionu), której przewodniczył³². Sekcja od chwili powstania zrzeszała znane osobistości życia społecznego i kulturalnego polskiej mniejszości. A zatem skupiała w swych szeregach pisarzy, dziennikarzy, nauczycieli i miłośników historii Zaolzia. Do pierwszych z nich należeli: Henryk Bolek (1899–1990)³³ – pierwszy dyrektor Gimnazjum z polskim językiem nauczania w Czeskim Cieszynie; Paweł Cieślak (1902–1983) – jeden z założycieli Komunistycznej Partii Czechosłowacji, w 1952 r. został z partii wykluczony za swój program rozwiązania kwestii narodowościowej na Zaolziu jako „burżuazyjny nacjonalista” (autor tzw. platformy Cieślaka); Henryk Jasiczek (1919–1976) – dziennikarz i zarazem najbardziej znany pisarz i poeta mniejszości polskiej w ogóle, po 1968 r. ostrakizowany; Józef Ondrusz (1918–1996)³⁴ – nazywany Kolbergiem Zaolzia, redaktor czasopisma dla dzieci i młodzieży „Jutrzenka”, autor wielu podręczników, ale przede wszystkim badacz i miłośnik folkloru; Karol Piegza (1899–1988)³⁵

2007; tenże, *Polska społeczność zaolziańska i jej prekursorzy*, Trzyniec 2014; tenże, *Rzut oka na stan historiografii Zaolzia po roku 1945 ze szczególnym uwzględnieniem lat osiemdziesiątych*, [w:] *Zaolzie. Studia i materiały z dziejów społeczności polskiej w Czecho-Słowacji*, red. M. Gerlich, D. Kadłubiec, Katowice 1992, s. 17–32.

³¹ Np. rozpoczęcie wystawy muzeum zakładowego Huty Trzynieckiej (1969), *Dělnické hnutí na Třinecku* (1970); *60 let města Třince* (1991); *Polacy na Zaolziu* (Warszawa 1993, około 900 zwiedzających); PZKO dla wystawy *Poláci na Těšínsku* (Praga-Hradczany 1995, ponad 3000 zwiedzających); *Časopisectví na Těšínsku 1848–1998* (1998).

³² Por. *Pamięć ziemi ojczystej. Jednodniówka Sekcji Historii Regionu ZG PZKO*, red. K. Jaworski, Czeski Cieszyn 1995; *Z myślą o potomnych*, red. S. Zahradnik, Opole–Czeski Cieszyn 2005.

³³ Studiował w Pradze i Brnie. Opublikował m.in. *Dzieje Orłowej i Łazów, Dzieje Dolnych Błędowic, Przegląd prasy wychodzącej na Śląsku Cieszyńskim oraz Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim w latach 1897–1946*.

³⁴ J. Ondrusz, *Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Czeski Cieszyn 1954; tenże, *Godki śląskie*, Czeski Cieszyn 1956, Ostrava 1973, 1974, 1977; tenże, *Śląskie opowieści ludowe*, Ostrava 1973; tenże, *Proza ludowa górników karwińskich*, Czeski Cieszyn 1974; tenże, *Cudowny chleb*, Warszawa 1984.

³⁵ K. Piegza, *Malarze śląscy*, 1937; tenże, *Kozubowa 1928–1938*, Frysztat 1938; tenże, *Ceramika cieszyńska*, Czeski Cieszyn 1971; tenże, *Nakrycia głowy kobiet cieszyńskich*, 1979; tenże, *Cieszyńskie skrzynie malowane*, Czeski Cieszyn 1983.

– wieloletni dyrektor szkoły podstawowej w Jabłonkowie (obecnie imienia Henryka Sienkiewicza), pisarz, malarz i folklorysta; Jan Rusnok (1927–2003) – redaktor naczelny miesięcznika „Zwrot” w latach 1964–1970 i 1990–1992 (w okresie tzw. normalizacji pozbawiono go wszystkich funkcji, pracował jako robotnik w Hucie Trzynieckiej), był bardzo aktywnym członkiem sekcji; Władysław Sikora (1933–2015) – nauczyciel, poeta i prozaik, w latach sześćdziesiątych redaktor jedynej gazety polskiej mniejszości pod nazwą „Głos Ludu” (od 2018 r. wychodzi jako „Głos”), od końca lat siedemdziesiątych dramaturg teatru lalek dla dzieci „Bajka”; Tadeusz Siwek (1925–1982)³⁶ – absolwent praskiej polonistyki (jeden z ostatnich studentów prof. Mariana Szyjkowskiego), od 1957 r. redaktor naczelny „Zwrotu”, a w latach 1964–1970 „Głosu Ludu”, wykluczony z Komunistycznej Partii Czechosłowacji; Paweł Trombik (1904–1980) – pierwszy prezes PZKO, poseł Zgromadzenia Narodowego w Pradze w latach 1948–1954.

Członkiem Historycznej Sekcji ZG PZKO został również J. Chlebowczyk (w tym czasie zamieszkały w Cieszynie), który na pierwszym jej sympozjum w 1968 r. (okres Praskiej Wiosny) wygłosił referat na temat początków kształtowania się świadomości narodowej ludności Śląska Cieszyńskiego. Z drugiej strony granicznej rzeki Olzy brali udział w działalności Sekcji również L. Brożek czy później Edward Buława (1925–2002)³⁷, pochodzący z wioski Łąki niedaleko Frysztatu (obecnie w granicach Karwiny), który wziął udział w powstaniu zarysu dziejów Śląska Cieszyńskiego, opracowanego przez zespół polskich autorów³⁸.

W 1971 r. władze PZKO wstrzymały działalność Sekcji Historycznej, która została wznowiona po sześciu latach. Wówczas jej prezesem został mianowany Bogdan Kiszka (*1941) – absolwent Uniwersytetu Karola w Pradze (polonistyka i historia), zastępca, a następnie dyrektor Gimnazjum z polskim językiem nauczania w Czeskim Cieszynie. W latach 1979–1980 funkcję prezesa (wbrew własnej woli) sprawował były nauczyciel i redaktor czasopism dla uczniów Jan Kotas (1909–1987). Nastę-

³⁶ T. Siwek, *Monografia Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego w CSRS 1947–1962*, Ostrawa 1962.

³⁷ Promotorem jego (nieopublikowanej) pracy doktorskiej był J. Chlebowczyk. Opublikował wiele artykułów naukowych, lecz tylko trzy książki u schyłku życia: E. Buława, *Pierwsi szermierze ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn 1997; tenże, *Egzamin wobec Polski. Ślązacy Cieszyńscy w czynie legionowym w latach I wojny światowej*, Cieszyn 1998; tenże, *Tadeusz Reger (1872–1938)*, Cieszyn 1998.

³⁸ *Śląsk Cieszyński. Zarys dziejów*, Cieszyn 1998.

nych pięć lat działalności upłynęło pod kierownictwem nauczyciela historii w gimnazjum czeskocieszyńskim. Wtedy też zmieniono nazwę Sekcji Historycznej na Sekcję Historii Regionu (SHR), co zdecydowanie bardziej odzwierciedlało faktyczne cele tego gremium i podejmowane przez nie działania. Nowy prezes Władysław Josiek (1938–1997)³⁹ poświęcał się w swych badaniach głównie historii organizacji młodzieżowych i kościoła ewangelickiego. Po aksamitnej rewolucji stanął na czele Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji. Po nim funkcję prezesa przez wiele lat (1985–2003) pełnił z poświęceniem kolejny nauczyciel Otokar Matuszek (1925–2010)⁴⁰. Następnie na czele stowarzyszenia miejscowych polskich historyków i miłośników historii stanął ponownie S. Zahradnik (2003–2008, obecnie prezes honorowy), po nim zaś były prezes PZKO Jerzy Czap (*1937), po ojcu czeskiego pochodzenia, wywodząc się z mniejszości czeskiej w Żelowie niedaleko Łodzi. Od 2013 r. prezesem SHR jest Stanisław Gawlik (*1941) – były polityk i poseł z ruchu Coexistentia-Wspólnota w Zgromadzeniu Federalnym w Pradze.

W latach 1965–1995 towarzystwo zorganizowało 24 seminaria, na których wygłoszono 78 referatów autorstwa 40 historyków (miejscowych i pozamiejscowych); liczba słuchaczy sięgnęła ok. 1500 osób. Największą aktywność Sekcja przejawiała w latach dziewięćdziesiątych minionego wieku, kiedy udało się urzeczywistnić liczne jednodniowe seminaria czy konferencje. Nierzadko brali w nich udział także historycy czescy i polscy o znaczącym dorobku naukowym. Tytułem przykładu można tutaj wymienić Mečislava Boráka (Uniwersytet Śląski w Opawie), Jaroslava Valentę (Instytut Historii Czeskiej Akademii Nauk w Pradze), Zenona Jasińskiego (Uniwersytet Opolski) czy Krzysztofa Nowaka (Uniwersytet Śląski w Katowicach). Sesje były poświęcone przede wszystkim historii poszczególnych towarzystw, organizacji robotniczych, teatrów amatorskich, ale także różnym aspektom życia religijnego, problematyce szkolnictwa (głównie gimnazjum w Orłowej jako kuźnicy polskości na Zaolziu), czy historii Polaków na pobliskich Kresach Ostrawskich⁴¹.

³⁹ W. Josiek, *Polskie organizacje młodzieżowe na Śląsku Cieszyńskim ze szczególnym uwzględnieniem organizacji działających na terenie Republiki Czechosłowackiej* (maszynopis pracy doktorskiej obronionej w roku 1976 na WSP w Opolu); W. Josiek, W. Wójcik, *Życie i działalność Władysława Wójcika*, Czeski Cieszyn 1982.

⁴⁰ O. Matuszek, *690 let Horní Suché. Události v obci s historickými přehledy*, Horní Suchá 1995; tenże, *90 let dělnické bašty / 90 let bastionu robotnicznego*, Horní Suchá 1997.

⁴¹ *Domy robotnicze*, red. J. Rusnok, Czeski Cieszyn 1989; *Macierz Szkolna wczoraj i dziś. Biuletyn historyczny z okazji 70. założenia Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji*, red. O. Matuszek, Czeski Cieszyn 1992; *Szkolnictwo polskie na Zaolziu*, red. K. Jaworski, Opole 1995; *Zorganizowany sport polski na Zaolziu 1920–2000*, red. S. Zahradnik, Czeski Cieszyn–Cieszyn 2005.

Długoletni dyrektor szkoły podstawowej w Gnojniku, autor podręczników, poseł Czeskiej Rady Narodowej (1969–1971, 1971–1976), JUDr. Józef Macura (1919–2007) opublikował podstawową pracę na temat polskiego szkolnictwa mniejszościowego. Nie chodzi jednak o monografię naukową, lecz o pożyteczne kompendium, które może służyć badaczom jako bogate źródło faktografii⁴². Władysław Milerski (1919–2016) zajmował się badaniem onomastycznym Śląska Cieszyńskiego⁴³. Niezliczone wystawy o tematyce historycznej zorganizował były ratownik górniczy, kolekcjoner, folklorysta, zapisany w księdze rekordów Guinnessa (za wyrzeźbienie największej trombity na świecie), Józef Chmiel (1937–2017) z Karwiny-Darkowa⁴⁴. Przede wszystkim licznymi artykułami w prasie regionalnej i czasopismach, i to po obu stronach granicy (łącznie z szeroko zakrojoną działalnością recenzyjną), przyczyniał się do kultywowania świadomości historycznej dziennikarz, prozaik i tłumacz Kazimierz Jaworski (*1940 w Końskiej)⁴⁵.

Jedną z czołowych osobistości Sekcji Historii Regionu ZG PZKO, ale także całej polskiej mniejszości w Republice Czeskiej, był w ostatnim ćwierćwieczu Józef Szymeczek (*1973 w Nydku)⁴⁶. Absolwent i pracownik naukowy Uniwersytetu Ostrawskiego, przy czym pracę doktorską – napisaną pod kierunkiem Michała Lisa – obronił na Uniwersytecie Opolskim. J. Szymeczek łączył przez wiele lat badania dziejów Kościoła Ewangelickiego Wyznania Augsburskiego w Czechosłowacji na Zaolziu z funkcją prezesa Kongresu Polaków w Republice Czeskiej. Był redaktorem tomu pokonferencyjnego *Polacy na Zaolziu / Poláci na Těšínku (1920–2000)*, w którym

⁴² J. Macura, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Zaolziu*, Czeski Cieszyn 1998.

⁴³ W. Milerski, *Nazwiska cieszyńskie*, Warszawa 1996; tenże, *Zachodniocieszyński słownik gwarowy*, Czeski Cieszyn 2009; K.D. Kadłubiec, W. Milerski, *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna*, Czeski Cieszyn 2001.

⁴⁴ J. Chmiel, *Karviná Darkov / Karwina Darków*, Český Těšín 2001; J. Chmiel, J. Szymik, *Karviná ve staré fotografii / Karwina w starej fotografii*, Karviná 1994.

⁴⁵ K. Jaworski, *220 lat szkolnictwa w Końskiej / 220 let školství v Kónské*, Trzynieć–Końska–Osówki 2011; I. Cichá, K. Jaworski, B. Ondraszek, B. Stalmachová, J. Stalmach, *Olza. Od pramene po ujście*, Český Těšín 2000.

⁴⁶ *Polacy na Zaolziu / Poláci nna Těšínku (1920–2000)*, red. J. Szymeczek, Czeski Cieszyn / Český Těšín 2002; *Stát, církev a národ v československé části Těšínského Slezska*, ed. J. Szymeczek, Český Těšín 2004; J. Szymeczek, *Augsburski Kościół Ewangelicki w czechosłowackkiej części Śląska Cieszyńskiego w latach 1945–1950*, Cieszyn 2008; *200 let budovy evangelické školy v Návsi / 200 lat budynku ewangelické školy w Nawsiu 1808–2008*, red. J. Szymeczek, Český Těšín 2008; tenże, *Vznik Československa a evangelíci augsburského vyznání v Těšínském Slezsku 1918–1923*, Český Těšín 2010; tenże, *The religiosity of Czech society*, Ostrava 2013.

znalazły się artykuły wybitnych badaczy tej problematyki (R. Žáčka, S. Zahradníka, M. Boráka, J. Valenty, H. Rusek, D. Gawreckiego, K. Nowaka, E. Buławy, Z. Jasińskiego, W. Sikory, J. Szymeczka, T. Siwka, J. Raclawskiej). Korzystając z funduszy Unii Europejskiej (przeznaczonych na rozwijanie międzynarodowej współpracy w ramach Euroregionu Śląsk Cieszyński) doprowadził do wydawania edycji źródeł do dziejów Śląska Cieszyńskiego w serii Bibliotheca Tessinensis. Ponadto wspólnie z Zahradnikiem wziął udział w czeskim projekcie grantowym *Polská národní menšina v Československu v letech 1945–1954* [Polska mniejszość narodowa w Czechosłowacji w latach 1945–1954] pod kierownictwem geografa i ówczesnego prorektora Uniwersytetu Ostrawskiego Tadeusza Siwka (*1953 w Pradze)⁴⁷. Chodziło o syna wspomnianego wyżej polonisty i dziennikarza T. Siwka. W latach 2006–2014 pełnił zaszczytną funkcję prezesa Czeskiego Towarzystwa Geograficznego. Spod jego pióra wyszła również kompletnie wyjątkowa publikacja książkowa z dziedziny historii alternatywnej na temat stosunków między Polakami i Czechami na Zaolziu⁴⁸.

Uniwersytet Ostrawski był także wydawcą do tej pory najbardziej kompleksowego opracowania syntetycznego problematyki polskiej mniejszości na Zaolziu w XX w. Monografia ukazała się w języku czeskim pt. *Polská národní menšina na Těšínku v České republice*⁴⁹. Roli kierownika zespołu autorskiego i zarazem redaktora naukowego podjął się polonista, etnograf, kulturoznawca, profesor uniwersytecki Karol Daniel Kadłubiec (*1937 w Karpentnej, obecnie część Trzyńca)⁵⁰. Natomiast autorami poszczególnych rozdziałów zostali: S. Zahradník (ogólny przegląd historyczny, towarzystwa gospodarcze, działalność wydawnicza i medialna), W. Josiek (organizacje społeczne i instytucje, życie religijne), T. Siwek (charakterystyka demograficzna), socjolog Halina Rusek (*1953) z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, gdzie pełniła stanowisko dziekana i prorektora (procesy społeczne i kulturalne), filolog Irena Bogocz (*1961 w Czeskim Cieszynie) z Uniwersytetu Ostrawskiego (język i jego dynamika), Zenon Jasiński (szkolnictwo), Halina Molin (1947–2018) – dy-

⁴⁷ T. Siwek, J. Szymeczek, S. Zahradník, *Polská národní menšina v Československu 1945–1954. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 2000; T. Siwek, *Československá etnická hranice*, Ostrava 1996.

⁴⁸ Tenże, *Český Těšín polský? / Czeski Cieszyn polski?*, Czeski Cieszyn 2002.

⁴⁹ *Polská národní menšina na Těšínku v České republice*, red. K.D. Kadłubiec, Ostrava 1997.

⁵⁰ *Płyniesz, Olzo. Zarys kultury duchowej ludu cieszyńskiego*, red. K.D. Kadłubiec, Ostrava 1970 (drugie poszerzone i zmienione wydanie Czeski Cieszyn 2016); K.D. Kadłubiec, *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*, Czeski Cieszyn 1987; tenże, *Od Cieszyna do Bogumina / Od Těšína k Bohumínu*, Bystrzyca 2019.

rektor Biblioteki Regionalnej w Karwinie i pierwsza odznaczona medalem Wacława Olszaka – oraz Helena Legowicz (*1954 w Olbrachcicach) – wieloletnia prezes Stowarzyszenia Przyjaciół Polskiej Książki w Republice Czeskiej, a od 2017 r. prezes PZKO (książki i czytelnictwo), Józef Wierzoń (*1934 w Karwinie) – długoletni dyrygent i kierownik artystyczny zespołu śpiewaczo-muzycznego Przyjaźń (ruch śpiewaczy i muzyczny), Aleksandra Humel (*w Czeskim Cieszynie) z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (ruch teatralny), E. Rosner (twórczość literacka), Witold Iwanek (twórczość artystyczna), K.D. Kadłubiec (kultura ludowa).

Częściowo powyższy zespół autorski pokrywał się z autorami prawie trzystustotrocowego *Leksykonu PZKO*, który ukazał się w tym samym czasie pod redakcją dwu czołowych dziennikarek – Martyzny Radłowskiej-Obrusník i Otylii Toboły – dla uczczenia 50. rocznicy powstania najliczniejszej organizacji polskiej mniejszości w Czechosłowacji, a potem w Republice Czeskiej⁵¹.

W pierwszej dekadzie XXI w. po stronie polskiej jednym z głównych znawców dziejów polskiej mniejszości w Czechosłowacji został wspomniany już Krzysztof Nowak (*1962) z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach⁵². Z kolei po stronie czeskiej dołączył do tego grona (również w kontekście problematyki stosunków polsko-czechosłowackich) Jiří Friedl (*1976) – absolwent Uniwersytetu Śląskiego w Opawie, pracownik naukowy Instytutu Historii Czeskiej Akademii Nauk (najpierw w Pradze, później w Brnie)⁵³.

⁵¹ *Leksykon PZKO*, red. M. Radłowska-Obrusník, O. Toboła, Czeski Cieszyń 1997.

⁵² K. Nowak, *Zaolzie w historiografii polskiej po 1989 roku*, [w:] *Slezsko v dějinách českého státu*, red. M. Borák, Opava 1998, s. 345–355; *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości 1918–1920*, red. K. Nowak, Cieszyń 1999; K. Nowak, *Leon Wolf (1883–1968). Biografia polityczna*, Katowice 2002; *Zaolzie w opiniach konsulów polskich (1948–1960). Raporty dyplomatyczne*, wyd. K. Nowak, Cieszyń 2003; *Władza a PZKO*, wyd. K. Nowak, Cieszyń 2004; *Zaolzie na Podhalu*, wyd. K. Nowak, Cieszyń 2005; *Polska a Zaolzie (1957–1967)*, wyd. K. Nowak, Cieszyń 2006; *První nezávislost. Poláci v Těšínském Slezsku v roce 1918*, red. K. Nowak, Cieszyń 2008; *Mniejszość polska w Czechosłowacji (1945–1989). Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*, red. K. Nowak, Cieszyń–Katowice 2010 (drugie wydanie Cieszyń 2012).

⁵³ *Zaolzie w świetle szyfrogramów polskiej placówki dyplomatycznej w Pradze oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (1945–1949)*, wyd. J. Friedl, Czeski Cieszyń 2007; *Ze sovětského zajetí do polské armády, Vzpomínky Józefa Franka*, ed. J. Friedl, Praha 2010; *Státní politika vůči polské menšine na Těšínsku v letech 1945–1949*, ed. J. Friedl, Český Těšín 2011; J. Friedl, *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949*, Praha–Brno 2012. Zob. też J. Friedl, Z. Jirásek, *Rozpačité spojení. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha 2008.

Już w 1993 r. Kongres Polaków w Republice Czeskiej powołał do życia Centrum Dokumentacyjne, które z biegiem lat stało się w kolejności drugą (po Sekcji Historii Regionu ZG PZKO), ale pod względem znaczenia nie mniej ważną instytucją historiografii polskiej mniejszości. Centrum gromadzi materiały archiwalne, organizuje liczne wystawy, współorganizuje konferencje, wydaje publikacje – włącznie z edycjami z serii *Bibliotheca Tessinensis* (od 2003 r.). Stanowisko pierwszej kierownik objęła była poseł Zgromadzenia Federalnego w Pradze Danuta Branna (*1959 w Czeskim Cieszynie), z którą współpracowali Jan Kubiczek i J. Szymeczek. Od 2002 r. pracuje tutaj na pełny etat historyk Marian Steffek (*1974 w Trzyńcu)⁵⁴.

W celu zwrócenia się do czeskich czytelników (szczególnie pedagogów oraz uczniów szkół podstawowych i średnich) Kongres Polaków w RC wydał wspólną publikację polskich i czeskich historyków *Poláci na Těšínku. Studijní materiál* [Polacy na Zaolziu. Materiał studyjny]⁵⁵. Jest przy tym symptomatyczne, że na tak zakrojoną bliską współpracę zdecydowali się głównie przedstawiciele młodszej i średniej generacji. Oprócz M. Boráka, J. Szymeczka, K. Nowaka i J. Friedla, opublikowali bowiem tutaj swoje teksty Ivo Baran (*1977)⁵⁶ – absolwent studiów doktoranckich Uniwersytetu Śląskiego w Opawie, oraz czterej ówcześni doktoranci: Grzegorz Gąsior (*1980 w Karwinie)⁵⁷ – wówczas wykonawca interesującego projektu badawczego Ośrodka Karta z dziedziny oral history, obecnie pracownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego, Roman Kaszper (*1980)⁵⁸ z Uniwersytetu Opolskiego, związany zawodowo z Kancelarią Kongresu Polaków w RC, Bohdan Małysz (*1980)⁵⁹ i Marek

⁵⁴ M. Steffek, *Działalność Ośrodka Dokumentacyjnego Kongresu Polaków w Republice Czeskiej*, [w:] *Miejsce regionalizmu w zachowaniu dziedzictwa kulturowego*, red. Z. Jasiński, J. Szymeczek, Ostrava–Opole 2017 [2018], s. 305–317; *Katyń – Pamięć Narodu. Publikacja okolicznościowa z okazji 70. rocznicy Zbrodni Katyńskiej / Katyň – Paměť národa. Sborník k 70. výročí Katyňského zločinu*, red. M. Steffek, Czeski Cieszyn / Český Těšín 2010.

⁵⁵ *Poláci na Těšínku. Studijní materiál*, red. R. Kaszper, B. Małysz, Český Těšín 2009.

⁵⁶ I. Baran, *Polští socialisté na československém Těšínku a Ostravsku v období první republiky*. Autoreferat pracy doktorskiej, Opava 2007.

⁵⁷ G. Gąsior, *Stalinowska Słowacja. Proces „burżuazyjnych nacjonalistów” w 1954 r.*, Warszawa 2006; *Zaolží. Polsko-český spor o Těšínské Slezsko 1918–2008*, red. G. Gąsior, Warszawa 2008 (również w j. polskim); G. Gąsior, *Praska wiosna w Bratysławie*, Warszawa 2015.

⁵⁸ R. Kaszper, *Pomostem czy pod mostem? Przyczynek do dyskusji o perspektywach organizacji polskich w Republice Czeskiej*, [w:] *Tożsamość etniczna i kulturowa Śląska w procesie przemian*, red. H. Rusek, A. Drożdż, Wrocław–Cieszyn 2009, s. 326–331.

⁵⁹ B. Małysz, *Najstarsza czeska relacja podróżnicza. Poselstwo Jerzego z Podiebradów do Francji w roku 1464 w świetle dziennika Jaroslawa*, Czeski Cieszyn 2004; tenże, *Liczebność*

Olszewski (*1980) z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Warto dodać, że Gąsior powrócił ostatnio do zagadnień związanych z dziejami polskiej mniejszości w Czechosłowacji, czego plonem jest aktualna edycja z serii Bibliotheca Tessinensis, jak również obszerna monografia⁶⁰.

Do poznawania historii Polaków mieszkających nie tylko na Zaolziu, ale także w Ostrawie, Brnie, Pradze, jak i wszędzie tam, gdzie rozwijali oni działalność społeczno-kulturalną, znacząco przyczyniał się od końca lat osiemdziesiątych Zenon Jasiński (*1945)⁶¹ z Wyższej Szkoły Pedagogicznej, a następnie z Uniwersytetu Opolskiego; obecnie jest wiceprezesem Polsko-Czeskiego Towarzystwa Naukowego z siedzibą we Wrocławiu. Jego prace naukowe skupiały się przede wszystkim na problematyce szkolnictwa (także czeskiego w Protektoracie Czech i Moraw)⁶², jednak nie stronił również od kwestii związanych z życiem organizacyjnym, wydawaniem gazet czy polskimi imigrantami z Galicji w ostrawskiej aglomeracji przemysłowej. Od autostwa „małego leksykonu” Polaków w Czechosłowacji z 1990 r. dotarł po blisko trzech dziesięcioleciach aż do obszernego, pięciotomowego *Leksykonu Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*⁶³.

Współredaktorem tego dzieła był Bogdan Cimała (*1946) z tegoż uniwersytetu. Wśród kolejnych autorów haseł znajdziemy m.in. znane już nazwiska S. Zahradnika, J. Szymeczka, T. Siwka, K. Nowaka, K. Jaworskiego, ale również np. Władysławy Magiery (*1955)⁶⁴ zajmującej się historią kobiet na Śląsku Cieszyńskim, znanej

ludności polskiej na Zaolziu w drugiej połowie XX wieku na tle innych narodowości, Biuletyn Ośrodka Dokumentacyjnego Kongresu Polaków w Republice Czeskiej 5 (2005), s. 93–110; tenże, *Dwie ojczyzny, dwa hymny*, Kalendarz Śląski na rok 2007 (2006), s. 112–120.

⁶⁰ *Slezská Matice osvěty lidové a národnostní otázka na Těšinsku 1920–1938*. Výběrová edice dokumentů, ed. G. Gąsior, Český Těšín 2020; G. Gąsior, *Polityka narodowościowa państwa na czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim w latach 1920–1938*, Warszawa 2020.

⁶¹ *Leksykon jako koncepcja badań nad zbiorowością polonijną w Czechosłowacji*, red. Z. Jasiński, Opole 2006; Z. Jasiński, *Działalność kulturalno-oświatowa Polaków za Olzą (1920–1938)*, Opole 1990; Z. Jasiński, K. Rędziński, *Polscy uchodźcy i polskie szkoły w Czechach i na Morawach w czasie I wojny światowej*, Opole 1995; Z. Jasiński, *Polskie życie organizacyjne w Brnie do wybuchu II wojny światowej*, [w:] *Poláci v Brně – Polacy w Brnie a na jižní Moravě*, red. R. Madecki, L. Štěpán, Brno 2006, s. 27–40.

⁶² Z. Jasiński, *Czeska szkoła w Protektoracie Czech i Moraw*, Opole 2006. Zob. także *Jan Amos Komeński. Prekursor uniwersalizmu*, red. Z. Jasiński, F.A. Marek, Opole–Olomouc 1992.

⁶³ Z. Jasiński, *Mały leksykon nadolziański*, Opole 1990; *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*, t. I–V, red. Z. Jasiński, B. Cimała, Opole 2012–2018.

⁶⁴ W. Magiera, *Cieszyński szlak kobiet*, t. I–III, Czeski Cieszyn 2010–2012; taż, *Sierota ministrem. Józef Kiedroń 1879–1932*, Czeski Cieszyn 2011.

historyk (nie tylko oświaty) Grażyny Pańko (*1948)⁶⁵ i etnolog Małgorzaty Michalskiej (*1966)⁶⁶ – obie z Uniwersytetu Wrocławskiego, następnie Anieli Różańskiej (*1957)⁶⁷ i Barbary Grabowskiej (*1964)⁶⁸ – obie z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Cenny jest również *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, który opracowało rodzeństwo Józef Golec (1935–2017) i Stefania Bojda (*1938), czy czeskojęzyczny *Biografický slovník Slezska a severní Moravy* [Słownik biograficzny Śląska i północnych Moraw], którego redaktorem naukowym był Milan Myška z Uniwersytetu Ostrawskiego⁶⁹.

W historii polskiej mniejszości na Zaolziu, jak również w historiografii na jej temat, istotną rolę odgrywał regionalizm. Potwierdzeniem tej tezy (obok przytoczonych powyżej przykładów) jest również tom pod redakcją Z. Jasińskiego i J. Szymeczka. Stosunkowi historiografii polskiej mniejszości na Zaolziu wobec regionalizmu (po 1945 r., co znamienne i nieprzypadkowe) poświęcony jest bezpośrednio artykuł J. Szymeczka. Autor stwierdza w nim wprost, że chodzi jednocześnie o zachowanie lojalności wobec państwa i spełnienie obowiązku wobec dziedzictwa przodków⁷⁰.

Badanie historii polskiej mniejszości narodowej w Republice Czeskiej związane jest z jednej strony z problematyką stosunków polsko-czechosłowackich i polsko-czeskich, którą zajmowali się dotąd przede wszystkim polscy i czescy historycy z ośrodków uniwersyteckich i badawczych, natomiast z drugiej strony łączy się z badaniem różnorodnych aspektów życia oświatowego, kulturalnego, społecznego czy religijnego samej mniejszości, w czym z kolei odegrali główną rolę historycy miejscowego pochodzenia, zainteresowani historią regionalną. Dzięki połączeniu obu tych perspektyw (zewnętrznej i wewnętrznej, międzynarodowej i regionalnej, jak

⁶⁵ G. Pańko, *Polska i Polacy w czeskiej opinii publicznej w okresie międzywojennym*, Wrocław 1996.

⁶⁶ M. Michalska, *Religijność na pograniczu. Polacy na Zaolziu*, Czeski Cieszyn 2006.

⁶⁷ A. Różańska, *Działalność edukacyjna Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Wyznania na Zaolziu*, Czeski Cieszyn 2002.

⁶⁸ B. Grabowska, *Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Republice Czeskiej*, Toruń 2013.

⁶⁹ J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, t. I–III, Cieszyn 1993–1998; *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, t. 1–24, Ostrava 1993–2009.

⁷⁰ J. Szymeczek, *Badania regionalne a historiografia zaolziańska po 1945 r. Między lojalnością wobec państwa a obowiązkiem wobec ojców*, [w:] *Miejsce regionalizmu w zachowaniu dziedzictwa kulturowego*, red. Z. Jasiński, J. Szymeczek, Ostrava–Opole 2017, s. 93–113.

również polskiej i czeskiej) mogą także w przyszłości powstawać wartościowe opracowania z dziedziny szeroko pojętej historiografii polskiej mniejszości na Zaolziu, których autorami będą badacze spełniający powyższe kryteria.

Summary

Research into the history of the Polish national minority in Cieszyn Silesia in the Czech Republic is associated with the history of Polish-Czechoslovak and Polish-Czech relations pursued by Polish and Czech historiographers from academic milieus. On the other hand, it is research into various aspects of educational, cultural and social life of the actual minority where, conversely, the key role was assumed by local historians and their colleagues or by others interested in their regional history. As a result of both these perspectives (external and internal, international and regional, Polish and Czech), in the future we may witness valuable works on the Polish minority.

Nadesłany: 24 XI 2020

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych: 7 IV 2021

Zaakceptowany: 8 IV 2021

Mgr. Roman Baron, Ph.D.

Historický ústav Akademie věd ČR

Prosecká 76

190 00 Praha 9

Česká republika – Czechy

baron@hiu.cas.cz